

„STRILNI KAMEN“ S BABA LOKVE

Autor obrađuje nalaz prapovijesne kamene sjekire-čekića na srednjovjekovnom naseobinskom lokalitetu Baba lokva u Kaštelima (14. – 17. st.) s aspekta mitološkog poimanja takvih nalaza kao apotropejskih predmeta (amuleti, talismani). Pomoću brojnih etnoloških paralela u Hrvatskoj i Bosni, kao i u široj srednjoeuropskoj regiji, te arheoloških paralela u sjevernoj Hrvatskoj (Ludbreg – *Iovia*, utvrda Paka) i u Dalmaciji (Begovača – Biljane Donje) dokazuje da je sjekira s Baba lokve bila u funkciji zaštite nastambi od groma ili možda osobne zaštite vlasnika koji ju je nosio. Radi se o običaju koji je preživio kao sirvival iz poganskih prapovijesnih vremena (praslavenskih i praindoeuropskih) i zadržao se do naših dana kao dio tradicijske kulture.

KLJUČNE RIJEČI: „*strelni kamen*“, *Baba lokva*, *amulet*, *talisman*

Arheološkim istraživanjima na lokalitetu Baba lokva u predjelu Plano u Kaštel Štafliću otkriven je naseobinski položaj iz kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. Iskopavanja su bila zaštitnog karaktera i obuhvatila su manji dio naselja, a proveo ih je Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Lokalitet je dobio ime po istoimenoj lokvi u tom dijelu Plana, koja čuva spomen na srednjovjekovno selo Baba, koje je bilo u sklopu trogirskog distrikta.¹ U dvije istraživačke kampanje (2007. i 2008. g.) otkrivena je jedna suhozidna stambena nastamba od 30,5 m² (Sl. 1; Crtež 1), označena kao Kuća 1 (K-1). Oko nje pronađeno je još nekoliko manjih suhozidnih objekata, po svemu sudeći gospodarske namjene, kao i širi zaravnjeni prostor na kamenoj litici – najvjerojatnije nekadašnje gumno. Ukupno je istražena površina od 575 m² (Plan I.). Kulturni sloj je općenito plitak i sastoji se od dvije stratigrafske jedinice, dobrim dijelom izmiješane uslijed du-

¹ O lokalitetu i tijeku istraživanja vidi T. BURIC, 2012. i T. BURIC *et al.* 2013.

“THUNDER STONE” FROM BABA LOKVA SITE

The author analyzes the prehistoric stone axe-hammer found at the Baba lokva medieval settlement site in Kaštela (14th to 17th centuries), observing it from the aspect of mythological perception of such finds as apotropaic objects (amulets, talismans). Drawing numerous ethnological parallels in Croatia, Bosnia and other parts of Central Europe and archaeological parallels in northern Croatia (Ludbreg – *Iovia*, Paka fortification) and Dalmatia (Begovača – Biljane Donje), the author argues that the Baba lokva axe was used to protect dwellings from lightning or, perhaps, as a personal protection of its owner who carried it. It is a custom that has been preserved since the prehistoric pagan (proto-Slavic and proto-Indo-European) times, surviving to this day as part of traditional culture.

KEYWORDS: “*thunder stone*”, *Baba lokva*, *amulet*, *talisman*

A settlement-type site from the Late Middle Ages and Early Modern Age was discovered during the archaeological excavations carried out at Baba lokva site in Plano area in Kaštel Štaflić. These rescue excavations, carried out by the Museum of Croatian Archeological Monuments, comprised but a small part of the settlement. The site was named after a local pond in Plano area which has preserved the memory of the medieval village of Baba that belonged to the Trogir District.¹ During the 2007 and 2008 excavation campaigns, one drywall dwelling of 30.5m² (Fig. 1, Drawing 1) – designated as House 1 (K-1) – was discovered. A few other drywall structures were found around it (outhouses, by all accounts) and a spacious leveled area on a craggy cliff – probably a onetime threshing floor. An area of 575m² (Pl. I.) was researched. The generally shallow cultural layer consists of two stratigraphic units, largely mixed up as a result of the field work. The movable finds

¹ For details of the site and course of the excavations, see also T. BURIC, 2012. and T. BURIC *et al.* 2013.

gotrajne obrade terena. Pokretni nalazi uobičajeni su za naseobinske lokalitete. Glavninu sačinjavaju tri kategorije: keramika, staklo i metal. Keramika pripada kuhinjskom i stolnom posuđu raznih vrsta. Dominiraju ulomci gruboga kuhinjskog posuđa, a nađen je i manji broj ulomaka fine glazirane keramike, vrčeva i zdjela iz repertoara stolnog posuđa. Uz njih je pronađen i veći broj ulomaka amfora i žara. Raspored svih keramičkih ulomaka unutar K-1 je indikativan jer ukazuje na postojanje kuhinje i spreme unutar kuće, smještenih na nasuprotnim užim krajevima.² Funkcionalno se uz finu keramiku vežu i ulomci staklenoga stolnog posuđa, ovdje zastupljeni čašama i peharima. Metalni predmeti najvećim su dijelom rađeni od željeza, a manjim od bronce. Većina ih pripada oruđu i alatima (noževi i šila), zatim oružju i konjaničkoj opremi (strjelice i čavli za potkove) te predmetima građevinske namjene (čavli i klinovi), a manjim dijelom dijelovima nošnje i nakitu (pređice, pojase kopče, naušnice).³ Uz te brojne nalaze obrtničke djelatnosti pronađeno je dosta životinjskih i ptičjih kostiju. U ovom radu posebna pažnja bit će posvećena malom ulomku glačane prapovijesne kamene sjekire (Sl. 2a-b; Crtež 2; kat. br. 1), pronađene u širem arealu zapadno od kuće, između manjih gospodarskih objekata (Plan I., označeni detalj).

KATALOG

1. **Opis:** ulomak donjeg dijela sjekire-čekića s otvorom za nasad drške. Prelomljena je upravo po sredini otvora. Donji dio je trokutasto oblikovan i tvori sječivo. Rađena je od svijetlosmeđeg, oker kamena, prošaranog crnim mrljama, a na jednoj užoj strani prevladava crnosiva boja, koja se neznatno prelijeva i preko ruba te u unutrašnjost otvora za dršku. To su, po svemu sudeći, tragovi gareži. Cijela površina sjekire, uključujući i unutrašnjost otvora, veoma je fino glačana; **Dimenzije:** duž. = 6,5 cm, šir. = 4 cm, deb. = 3,8 cm; **Literatura:** T. BURIĆ *et al.* 2013, 9, sl. 7.

Spomenuti ulomak sjekire otkriven je u naseobinskom sloju uz manja suhozidna zdanja zapadno od K-1, i to pri dnu drugoga otkopnog sloja (o. s. 2) prigodom čišćenja udubina u živcu (▼48 cm). To

are typical of settlement sites. Most of them fall into three categories: pottery, glass and metal objects. The pottery includes kitchenware and tableware of various sorts. Dominating among them are fragments of coarse kitchenware, but a small number of fragments of fine glazed kitchenware (pitchers and bowls) has also been found. A significant number of amphora and urn fragments have been discovered, too. The distribution of all these ceramic fragments within K-1 suggests there was a kitchen and a larder in the house, situated on the opposite, narrower sides.² Function-wise, the fragments of glass tableware, represented here by drinking glasses and beakers, can be grouped with the fine pottery. Metal objects are mostly made of iron and a few of them of bronze. Most of them are implements and tools (knives and awls), weapons and equestrian accoutrements (arrows and horseshoe nails) and objects used in construction (nails and wedges). A few of them can be attributed to attires and jewelry (buckle rings, belt buckles, earrings).³ In addition to the numerous artisan finds, many animal and bird bones have also been found. This paper will focus on the small fragment of a polished prehistoric stone axe (Fig. 2a-b, Drawing 2; Cat. No. 1) found in the area surrounding the house, between small out-houses (Plan I, marked detail).

CATALOGUE

1. **Description:** A fragment of the lower portion of a shaft-hole axe-hammer. It is broken along the center of the hole. The lower portion has a triangular cross-section and functions as the blade. It is made of light brown, ocher stone dappled with black stains; grayish-black color dominates on one narrow side, slightly brimming over the edge and into the shaft hole. These are, by all accounts, traces of soot. The entire surface of the axe, including the inside of the hole, is very finely polished; **Dimensions:** length = 6.5cm, width = 4cm, thickness = 3.8cm; **Literature:** T. BURIĆ *et al.* 2013, 9, Fig. 7.

The axe fragment was discovered in the settlement layer near small drywall structures west of K-1, at the bottom of the second excavation layer (o. s. 2), when recesses in the bedrock were cleaned (▼48 cm). These are, most likely, the outhouses pertain-

2 T. BURIĆ, 2012, 401-402.

3 I. ANTERIĆ, 2011; I. ANTERIĆ /Ulomci staklenih posuda/, M. BABIN /Keramički ulomci/, M. MILIĆ /Metalni nalazi/, u: T. BURIĆ *et al.* 2013.

2 T. BURIĆ, 2012, 401-402.

3 I. ANTERIĆ, 2011; I. ANTERIĆ /Glass Vessel Fragments/, M. BABIN /Pottery Fragments/, M. MILIĆ /Metal Finds/, in: T. BURIĆ *et al.* 2013.

su, po svemu sudeći, pomoćni gospodarski objekti uz K-1, poblizje nedefinirane namjene. U tom sloju nađena je manja količina grube i fine keramike, stakla, sitnih ulomaka metala i životinjskih i ptičjih kostiju. Prethodni sloj (o. s. 1) sadržavao je znatno veću količinu istovrsnoga materijala. Nalazi toga tipa sjekira poznati su s brojnih prapovijesnih nalazišta na istočnoj obali Jadrana, kao i u većem broju prapovijesnih kultura na širim europskim prostorima od neolitika do srednje bronce.⁴

Budući da je istraženi segment nalazišta okvirno datiran od 14. do poč. 17. st., možemo taj nalaz sjekire pripisati starijoj, srednjovjekovnoj fazi lokaliteta. Naime, unatoč nedvojbenom prapovijesnom porijeklu opisane sjekire, njezinu pojavu u kontekstu nalazišta Baba lokva ne možemo sagledati s aspekta prapovijesti jer na cijelom istraženom arealu, a ni među površinskim nalazima uokolo, nije nađen ni jedan nalaz prapovijesne provenijencije. Mogli bi smo je, naravno, tretirati i kao prapovijesni predmet koji se slučajno zatekao na prostoru na kojemu je kasnije niknulo srednjovjekovno naselje, no ja bih se u ovom radu ipak opredijelio za jedno drugo rješenje, koje ću pokušati u idućim redcima i argumentirati.

Prapovijesne kamene alatke i oruđa poznati su u etnološkoj literaturi kao magijski predmeti apotropejskog značenja. Opširnu analizu toga tradicijskog narodnog vjerovanja proveo je naš poznati etnolog Vitomir Belaj.⁵ Utemeljio ju je na obimnoj literaturi, kao i vlastitim terenskim istraživanjima varaždinskoga kraja. O tome je već dosta pisano još od 19. st., a građa i zapisi prikupljeni su u kontinentalnim krajevima sjeverozapadne Hrvatske, u Sloveniji i Austriji. Prema tom vjerovanju, kamene sjekire, mahom neolitskoga postanka, predstavljaju trag od udara groma. One ostaju pod zemljom sedam godina, a potom se pojave na površini. Slučajne nalaze tih predmeta seljaci bi odnosili kući i ostavljali ih na tavanima i zidovima svojih kuća da ih štite od udara groma i munje. Na hrvatskom etničkom prostoru takvi predmeti nazivahu se *kamena strela*, *strelni kamen* ili samo *strela*. Isto vjerovanje očuvano je i kod drugih slavenskih naro-

ing to K-1, but their purpose has not been reliably defined yet. A small quantity of coarse and fine potsherds, glass, tiny fragments of metal and animal and bird bones were found in this layer. The previous layer (o. s. 1) contained a much larger quantity of the same material. The axes of this type have been found on numerous prehistoric sites on the eastern Adriatic coast, as well as in a number of prehistoric cultures throughout Europe, from Neolithic to Middle Bronze Age.⁴

As the site segment explored so far has been roughly dated to the period between the 14th and early 17th centuries, the axe can be attributed to the older, medieval phase of the site. Despite the positively established prehistoric origin of the axe described, its discovery in the context of the Baba lokva site cannot be observed from the aspect of prehistory because no other prehistoric object has been found either in the entire area explored or among the surface finds around it. We could, of course, consider it as a prehistoric object that had accidentally ended up in the area where a medieval settlement was built later on; however, I would rather propose another solution here – the one I will try to substantiate below.

Prehistoric stone tools and implements have been known in ethnological literature as magic-related objects of apotropaic purpose. A detailed analysis of this folklore was carried out by our acclaimed ethnologist Vitomir Belaj.⁵ The analysis is based on comprehensive literature and his own field research in the Varaždin area. Abundant literature has been written about it since the 19th century and finds and records have been collected in the northwestern continental parts of Croatia and in Slovenia and Austria. According to this belief, stone axes – usually dated to Neolithic – symbolize a trace of a lightning strike. They remain underground for seven years and then they emerge on surface. Upon finding them by accident, peasants would take them home and leave them in the attics and on the walls of their houses in order to protect them from thunder and lightning. In the ethnic Croatian territory such objects are called *kamena strela* (“stone thunder”), *strelni kamen* (“thunder stone”) or just *strela* (“thunder”). The same be-

4 Koristim prigodu zahvaliti kolegi Ivanu Šuti, ravnatelju Muzeja grada Kaštela, na iscrpnim podacima i literaturi o ovom tipu sjekira. Moja zahvalnost također pripada i akademskom slikaru Dominiku Žaniću, dokumentaristu Muzeja grada Kaštela, koji je izradio crtež sjekire (Crtež 2).

5 V. BELAJ, 2007, 113-124.

4 I am using the opportunity to express my gratitude to my colleague Ivan Šuta, director of the Museum of the Town of Kaštela, for the detailed information and literature on this type of axes. Gratitude is also extended to Dominik Žanić, academic painter and documentarist of the Museum of the Town of Kaštela, who has made the drawing of the axe (Drawing 2).

5 V. BELAJ, 2007, 113-124.

da. Shodno tomu u slovenskom jeziku te se sjekire zovu *gromski klini* ili *gromske strele*. Kod drugih Slavena imamo i naziv *perunov kamen* ili *perunova strela*. Pri tome treba imati na umu da primjericice u poljskom *piorun* znači i grom, pa *perunov kamen* možemo zvati i *gromov kamen*. I Rusi ih nazivaju *gromova strela*, ali i *munja sv. Ilije*. Razne inačice zabilježene su i kod Bjelorusa i Ukrajinaca te Srba i Bugara.

Osim kod Slavena, podatci o tom ili sličnom vjerovanju sačuvani su i kod brojnih drugih naroda. Ovdje ću se zadržati samo na Slavenima susjednim, germanskim narodima. Tako Nijemci *kamene strele* nazivaju *gromov kamen* (*Donnerstein* i sl.), Danci *Thorova strijela* (*tordenstraale*), a Šveđani *Thorov klin* (*Thors vigge*), što je sve sukladno i raznim slavenskim inačicama naziva za te predmete.

Na temelju svih prikupljenih podataka Belaj je zaključio da ta terminologija pokazuje veliku srodnost i ukazuje na zajedničku praslavensku predaju, stariju od 5. – 6. st., a germanske i ine paralele svjedoče i o zajedničkom indoeuropskom porijeklu toga običaja: „(...) naše *kamene strele, strelni kameni* u seljačkim domovima sjeverozapadne Hrvatske doista su preživjeli svjedoci prahrvatskoga, praslavenskoga pa i praindоеuropskoga sustava u kojemu su one igrale ulogu oružja jednoga od najviših, kod Slavena i najvišega, najmoćnijega boga, Peruna, odnosno praindоеuropskoga **per(k^w)u-no-*“.⁶

Ovdje je važno istaknuti da, prema Belajevoj analizi, brojni takvi predmeti u našim i stranim muzejima nisu prikupljeni u arheološkim iskopavanjima, već su „otkriveni“ u seljačkim kućama na zidovima i po tavanima. Uz to treba nadodati da se u tim krajevima u pravilu radi o lako zapaljivim drvenim kućama sa slamnatim krovovima. Stoga takvi nalazi nemaju arheološku vrijednost jer su nađeni izvan konteksta vremena u kojemu su nastali, pa zapravo postaju više predmetom interesa etnologije. Jedan jedini nalaz možda bi se mogao dovesti u vezu s opisanim običajem. Radi se o nalazu kamene sjekirice u strukturi bedema antičkoga naselja *Iovia* (Ludbreg), datiranog na prijelazu iz 3. u 4. st. Za taj nalaz Dubravka Balen Letunić dvoji radi li se o slučajnosti ili pak o starijoj fazi tradicije koju sam ovdje iznio prema brojnim etnološkim zapažanjima. I ona bilježi nazive *strelni*

lief has been preserved in other Slavic nations. For instance, Slovenes call it *gromski klini* or *gromske strele* (“thunder stones”, also). Other Slavs call it *perunov kamen* or *perunova strela* (“Perun’s stone” or “Perun’s thunder”). We should keep in mind here that in Polish language, for instance, *piorun* also means “thunder”, so *perunov kamen* could as well mean “thunder stone”. Russians also call them *gromova strela*, and “the lightning of St. Elias”. Various versions have been recorded among Byelorussians, Ukrainians, Serbs and Bulgarians.

Many other peoples besides Slavs have preserved this or similar beliefs. In this paper I will dwell only on the Germanic peoples as the Slavs’ neighbors. Germans, for instance, call them “thunder stone” (*Donnerstein* etc.), Danes call them “Thor’s ray” (*tordenstraale*) and Swedes call them “Thor’s wedge” (*Thors vigge*). All these names correspond to the various Slavic names for these objects.

Based on the information collected, Belaj highlighted the great similarity of these terms, indicating a common proto-Slavic tradition going back to before the 5th or 6th centuries, and suggesting that the parallels that could be drawn with Germanic and other peoples evidenced the common Indo-European origin of that custom: “(...) our *kamene strele, strelni kameni* in peasants’ homes in northeastern Croatia are indeed the surviving witnesses of a proto-Croatian, proto-Slavic and even proto-Indo-European system in which they appeared as a weapon of Perun, one of the most supreme – and, among the Slavs, the single most supreme – and powerful god, the **per(k^w)u-no-* of the proto-Indo-European times”.⁶

It is important to underline here that, according to Belaj’s analysis, numerous such objects kept in Croatian and foreign museums have not been collected as a result of archaeological excavations; instead, they have been “discovered” in the attics and on the walls of peasants’ homes. We should also add that the homes in these parts are, as a rule, fire-prone wooden houses with thatched roofs. As such, these finds are of no archaeological value because they have been removed from the chronological context in which they were made. They are now more interesting for ethnologists. There may be a single exception, though: one find could be linked with the above described custom. It is a small stone axe found in the structure of the ramparts of the *Iovia* (Ludbreg) settlement, dated

kamen i *strela*.⁷ Vitomir Belaj također nije sklon tumačenju tog nalaza u obrednoj funkciji o kojoj je ovdje riječ.⁸ Ja bih ipak vratio diskusiju na polaznu točku jer je nakon objave Belajeve knjige arheološki *felix bidens* iznjedrio još jedan nalaz koji nam daje čvršće uporište da i ludbrešku sjekiru sagledamo u kontekstu obredne funkcije koju smo iznijeli u prethodnim redcima i u sklopu koje sagledavam i sjekiru s Baba lokve. Radi se o nalazu kamene glačane sjekire u kasnosrednjovjekovnoj utvrdi Paka na brdu Gradišće kod Novog Marofa, južno od Varaždina.⁹ Utvrda Paka sadrži čisti srednjovjekovni sloj od 13. do 15. st. i po tome je veoma slična nalazištu na Baba lokvi. Nepostojanje starijih, posebice prapovijesnih slojeva snažno je uporište za tumačenje nalaza prapovijesne sjekire kao predmeta reutiliziranog u srednjem vijeku u apotropejske svrhe. U tom kontekstu sagledava je i voditeljica istraživanja Marina Šimek.¹⁰ Njezino viđenje tog nalaza u potpunosti se poklapa s mojim tumačenjem nalaza kamene sjekire-čekića s Baba lokve, a ujedno osnažuje i tumačenje nalaza sjekire iz Ludbrega u kasnoantičkom zidu. Autorica u sklopu opširne analize funkcije takvih nalaza u postprapovijesnim vremenima iznosi niz zanimljivih detalja koji upotpunjuju Belajevu analizu za taj prostor.¹¹ Među inim su i dva primjera koji se mogu uže aplicirati na nalaz s Baba lokve, kao i na jedan stariji nalaz iz sjeverne Dalmacije u okviru većega srednjovjekovnoga groblja na Begovači u Biljanima Donjim kod Zadra.

U okviru rada o nalazu kamene sjekire u utvrdi Paka M. Šimek donijela je i zanimljiv primjerak fragmentarne sjekire-čekića s otvorom za dršku, koja je gotovo identična nalazu s Baba lokve. Čak se, barem prema fotografiji, uočavaju i tragovi gareži na njoj. Taj se ulomak nalazi u privatnoj kući u selu Crkovcu kod Lepoglave, u vlasništvu obitelji Fištek, koja ga stalno prenosi iz starije u novu kuću od oca na sina već tri puta, i to u funkciji zaštite od groma, iako već pomalo dvoje o svrsishodnosti te radnje.¹² Premda je taj primjer već zaista vrlo rijetki sirvival prastarog vjerovanja, on nam zorno pokazuje koliko su takvi običaji duboko ukorijenjeni u pučku tradiciju.

back to the Antiquity (at the turn of the 3rd and the 4th centuries). Dubravka Balen Letunić cannot say with certainty whether it is a coincidence or the find in question belongs to an older phase of the tradition I have explained above on the basis of numerous ethnological observations. She has also recorded the terms such as *strelni kamen* and *strela*.⁷ Neither Vitomir Belaj is inclined to interpret this find as an object intended for the ritual discussed here.⁸ For my part, I would like to take the discussion back to its starting point because, after the publishing of Belaj's book, the archaeological *felix bidens* has produced another find, providing additional arguments for perceiving the Ludbreg axe in the context of the same ritual function as the one explained above, the one within which I observe the Baba lokva axe. It is a polished stone axe found in the Late Middle Age fortification of Paka on Gradišće Hill near Novi Marof, south of Varaždin.⁹ An intact Middle Age layer dated back to the period between the 13th and the 15th centuries can be found in the fortification, making Paka very similar to the Baba lokva site. The lack of older – particularly prehistoric – layers is a strong point of reference for interpreting the prehistoric axe as an object reutilized in Middle Ages for apotropaic purposes. Marina Šimek, the excavation supervisor, observes it in the same context.¹⁰ Her perception of the find is fully compatible with my interpretation of the stone axe-hammer from the Baba lokva site, supporting at the same time the interpretation of the Ludbreg axe found in a Late Antiquity wall. As part of her comprehensive analysis of such post-prehistoric finds, the author presents a number of interesting details complementing Belaj's analysis of this area,¹¹ including two examples that could be closely correlated with the Baba lokva finds, as well as an older object from northern Dalmatia, found in a large medieval cemetery on Begovača site in Biljani Donji near Zadar.

In her work on the stone axe found in Paka fortification, M. Šimek presents an interesting specimen of a fragmentary shaft-hole axe-hammer which is almost identical to the one found at Baba lokva. Even traces of soot can be seen on it – based on the photograph, at least. The fragment is kept in a private house in the village of Crkovac near Lepoglava. It is

7 D. BALEN LETUNIĆ, 1981, 5-6/bilj. 3-4.

8 V. BELAJ, 2007, 116-117.

9 M. ŠIMEK, 2010, sl. 3.

10 M. ŠIMEK, 2010, 136-140, 144/sl. 2-3.

11 M. ŠIMEK, 2010, 140-144.

12 M. ŠIMEK, 2010, 145, sl. 4.

7 D. BALEN LETUNIĆ, 1981, 5-6/Footnote 3-4.

8 V. BELAJ, 2007, 116-117.

9 M. ŠIMEK, 2010, Fig. 3.

10 M. ŠIMEK, 2010, 136-140, 144/Fig. 2-3.

11 M. ŠIMEK, 2010, 140-144.

Osim u funkciji zaštite od groma, takvi predmeti služili su i za osobnu zaštitu od raznoraznih opasnosti i nedaća. Lijep je primjer za to zabilježio zaslužni istraživač prošlosti varaždinskog kraja Stjepan Vuković još 1928. godine. On opisuje jednog seljaka iz sela Vrbno koji je oko vrata nosio masivnu kamenu sjekiru da ga čuva od „kaštiga božjih“. Dakle, bila je u funkciji talismana ili amuleta. Također donosi i primjere slučajnih nalaza „strelnoga kamena“ u zidovima starih kuća koji bi se pažljivo prenijeli u novu kuću zbog iste svrhe.¹³ Na temelju ovih spoznaja sklon sam i jedan stariji nalaz iz starohrvatskog sloja grobova na velikom srednjovjekovnom groblju na položaju Begovača u Biljanima Donjim pripisati predmetu u funkciji amuleta. Radi se o grobu br. 258 u kojemu je nađen par karolinških ostruga iz 9. st. Istom pokojniku su uz pojas s desne strane nađena i dva željezna noža te prapovijesna kremena sjekirica i strugač.¹⁴ Istraživači su pri objavi groblja za kremene predmete pretpostavili da su „vjerojatno u funkciji kresiva“. Ako i za strugač to možemo prihvatiti bez većih dilema, sjekiricu bih, nakon svega gore iznesenog, radije vidio kao amulet za osobnu zaštitu. Ako je to točno, onda bi to bio – za sada – najstariji takav slučaj na hrvatskom povijesnom prostoru.

Geografski raspored iznesenih primjera ukazuje na dobru istraženost sjevernih hrvatskih krajeva te susjedne Slovenije i Austrije. Razvidno je pak izrazito pomanjkanje egzemplara s prostora južno od rijeke Save u ovdje citiranoj literaturi. Nalaz iz Begovače bio je prvi trag koji je upućivao da i na sjeverozapadnom Balkanu i istočnoj obali Jadrana moraju postojati nalazi prapovijesnih alatki u funkciji kasnijih apotropijskih predmeta. Po svemu sudeći, etnolozi još nisu sustavnije pristupili takvoj temi za te krajeve jer nema sinteznih radova kao što je Belajev za sjeverni hrvatski prostor. No, već letimičan uvid u literaturu, koji sam ovdje ograničio na pojedinačne primjere, pokazao je da „strelnih kamena“ ima i južno od Save. Još su u prvoj polovici 20. st. zabilježeni nalazi kamene strjelice i kamenih sjekira iz neolitika u Karahodžama kod Travnika u funkciji amuleta, a navodi se i primjer muslimanskoga seoskog starješine iz okolice Bihaća koji je za svojim „bensilahom“ (ši-

owned by the Fištek family, whose last three generations would take it with them whenever they would move to a new house. They keep it as a protection from a lightning strike, although they have become somewhat skeptical about its usefulness.¹² While this may indeed be a very rare example of a still surviving ancient belief, it clearly shows how deeply rooted in folklore such customs are.

In addition to protection from a lightning, such objects also served for personal protection from various dangers and adversities. One fine example was recorded back in 1928 by Stjepan Vuković, an acclaimed researcher of the past of the Varaždin area. He describes a peasant from the village of Vrbno who used to carry a massive stone axe around his neck in order to protect him from “divine punishment”. Obviously, it was used as a talisman or amulet. Vuković also gives examples of accidental finds of *strelni kamen* in house walls. For the same reason, household members would regularly take it with them when moving to a new house.¹³ Based on these facts, I am inclined to attribute the function of an amulet to an older find from the large medieval cemetery on Begovača site in Biljani Donji. It is a pair of 9th-century Carolingian spurs from Grave No. 258. Two iron knives and a prehistoric flint axe and scraper were found near the belt of the same deceased person, to the right from the body.¹⁴ When publishing the cemetery, the researchers assumed that the flint stone objects “had probably been used as a flint”. If we can make the same assumption for the scraper without much doubt, I would rather – based on all the above – interpret the small axe as an amulet for personal protection. If this is true, then it would be the oldest such case in the historical Croatian territory known so far.

The geographical distribution of the abovementioned examples shows how well-explored the northern Croatian regions and those in the neighboring Slovenia and Austria are. On the other hand, the literature quoted here shows a striking lack of such examples south of the River Sava. The Begovača find was the first trace to indicate that prehistoric tools later reutilized as apotropaic objects were likely to be found in the northwestern Balkans and on the eastern Adriatic coast as well. It seems that ethnologists have not approached this issue in the said regions systematically because no synthesis-oriented works on them

13 M. ŠIMEK, 2010, 141.

14 D. JELOVINA, D. VRSALOVIĆ, 1981, 84, Tab. XVI/258, Tab. XVII/258.

12 M. ŠIMEK, 2010, 145, Fig. 4.

13 M. ŠIMEK, 2010, 141.

14 D. JELOVINA, D. VRSALOVIĆ, 1981, 84, Tab. XVI/258, Tab. XVII/258.

roki kožni pojas) nosio neolitičku kamenu sjekiricu.¹⁵ Drugi je primjer iz sela Grab kod Sinja gdje se u kovačnici obitelji Koprčina već više od jednog stoljeća čuva prapovijesna sjekira-čekić od zelenog kamena. Točno mjesto nalaza nije poznato, ali svakako potječe sa širega triljskog područja.¹⁶ Navedeni primjeri nam jasno pokazuju da sjekira s Baba lokve nije usamljeni slučaj i da će se sustavnijim pregledom literature, posebice etnološke, kao i rekognosciranjima terena i novim iskopavanjima zasigurno otkriti još takvih primjera koji će ujednačiti sliku brojnosti nalaza „strelnih kamena“ u sjevernim i južnim hrvatskim krajevima.

ZAKLJUČAK

Vratimo se sada sjekirici s Baba lokve. Kako sam već istaknuo, to je jedini prapovijesni predmet koji je otkriven na 575 m² istraženog dijela naselja. Analognu situaciju imamo i za sjekiru otkrivenu u utvrdi Paka u varaždinskom kraju, koja sadrži isključivo srednjovjekovne slojeve od 13. – 15. st. Stoga bih i nalaz s Baba lokve također tumačio, kao i sjekiru iz Pake, kao apotropejski predmet u funkciji amuleta. Pri tome je nevažno radi li se o amuletu koji čuva kuću od groma ili pak o onome koji čuva neku osobu. U slučaju sjekirice s Baba lokve, uzevši u obzir i položaj gdje je nađena (Plan I, označeni položaj), ostavljam otvorenim mogućnost za obje solucije, koje u biti ne mijenjaju osnovnu prenamjenu prapovijesne alatke. Ona je u zaselak sela Babe dospjela kao apotropejski predmet koji čuva bilo kuću od groma, bilo njezina vlasnika od šireg spektra opasnosti i kao takva predstavlja prvi sigurno utvrđeni arheološki trag toga drevnog običaja u Dalmaciji i na istočnojadranskom arealu, kojemu bi smo mogli – uz nešto opreza – pribrojiti i znatno stariji nalaz kamene sjekirice iz starohrvatskog groba G-258 na Begovači u Biljanima Donjim kod Zadra. S nadom da će neka buduća iskopavanja iznjedrati još nalaza koje možemo sagledati u istom kontekstu i da će detaljnije upoznavanje s etnološkom građom otkriti i

such as Belaj's for the northern Croatia have been written yet. However, even a superficial insight into the literature – limited here to individual examples – shows us that specimens of *strelni kamen* can also be found south of the River Sava. Finds of Neolithic stone arrows and stone axes used as amulets were recorded in Karahodže near Travnik (Bosnia and Herzegovina) way back in the first half of the 20th century. An example is also given of a Moslem village elder from the Bihać area who used to carry a small Neolithic stone axe stuck in his *bensilah* (a wide leather belt).¹⁵ Another example is the one from the village of Grab near Sinj where the Koprčina family has been keeping a prehistoric green stone axe-hammer in their forge for more than a century. Although the exact location where it was found is not known, it is certain that it comes from the area around Trilj.¹⁶ These examples clearly show that the Baba lokva axe is not the only such find and that a more systematic study of (particularly ethnological) literature and field surveys and new excavations will certainly reveal more such examples, thus balancing the numbers of the *strelni kamen* finds in northern and southern Croatian regions, respectively.

CONCLUSIONS

Let us now go back to the small axe from Baba lokva. As I have already pointed out, it is the only prehistoric object discovered in the settlement's segment that has been explored so far (575m²). The axe from Paka fortification in the Varaždin area was discovered in an analogous situation because the fortification contains only the medieval layers dated back to the period between the 13th and the 15th centuries. This is why I am inclined to interpret the Baba lokva find the same way as the Paka axe – as an apotropaic object used as an amulet. In this connection, it is irrelevant whether the amulet protected a house from a lightning or was used for personal protection. As regards the Baba lokva axe, keeping in mind where it was found (Plan I / marked spot), I believe it could be in-

15 S. SIELSKI, 1941, 111-112, sl. 30. Na ovaj me primjer upozorio kolega Miran Palčok, restaurator i dokumentarist Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, na čemu mu srdačno zahvaljujem.

16 A. MILOŠEVIĆ, 1998, 233/sl. 379. Sjekira je služila i kao brus, a stajala je obješena na vratima kovačnice. Na to me upozorio kolega Milošević, ravnatelj Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, na čemu mu i ovom prigodom srdačno zahvaljujem. Po svemu sudeći, tu je bila u apotropejskoj funkciji „strelnoga kamena“.

15 S. SIELSKI, 1941, 111-112, Fig. 30. I would like to express my sincerest gratitude to my colleague Miran Palčok, a restorer and documentarist of the Museum of Croatian Archeological Monuments, who has drawn my attention to this example.

16 A. MILOŠEVIĆ 1998, 233/Fig. 379. The axe was also used as a whetstone and was hung on the forge door. My colleague Ante Milošević, the director of the Museum of Croatian Archeological Monuments, has drawn my attention to it. I am using the opportunity to express my gratitude to him. By all accounts, the axe was used there in the apotropaic function of a *strelni kamen*.

u krajevima južno od Save taj običaj u daleko većem broju primjera, a koji je višestruko zabilježen u sjevernim hrvatskim krajevima i u srednjoeuropskom prostoru općenito, prilažem ovaj mali uradak uspomeni na dragog mi kolegu i prijatelja Zdenka Brusića, s kojim me veže dugogodišnje druženje i suradnja na različitim sektorima arheološke djelatnosti.

terpreted either way. Neither solution would essentially change the basic reuse of the prehistoric tool. It ended up in the hamlet of Babe as an apotropaic object either protecting a house from a lightning or its owner from a wide spectrum of dangers. As such, it is the first positively identified archaeological trace of this ancient custom in Dalmatia and on the eastern Adriatic coast in general. We could add to it – albeit with a grain of salt – the much older find of a small stone axe from the old Croatian grave G-258 on Begovača site in Biljani Donji near Zadar. Hoping that some future excavations will produce more finds that we will be able to observe in the same context and that a more detailed insight into ethnological literature and evidence will reveal south of the River Sava many more examples of this custom – the evidence of which is abundant in northern Croatia and in Central Europe in general – I am dedicating this work to the memory of my dear colleague and friend Zdenko Brusić, my long-time friend and collaborator in numerous sectors of archaeology.

Translation: Duško Čavić

LITERATURA / REFERENCES

- ANTERIĆ, I., 2011. – Ivana Anterić, Srednjovjekovno staklo na području Kaštela, *Kaštelanski zbornik*, 9, Kaštela, 127-169.
- BALEN LETUNIĆ, D., 1981. – Dubravka Balen Letunić, Kameno oružje i oruđe s područja Hrvatskog zagorja – zbirka Pečornik, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, 6, Varaždin, 5-16.
- BELAJ, V., 2007. – Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu*, Zagreb.
- BURIĆ, T., 2012. – Tonči Burić, Srednjovjekovne kuće u Podmorju (trogirskom Velom polju – *Campus magnus traguriensis*), istraženost, tipologija, tehnike zidanja, *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, Split, 397-409.
- BURIĆ, T., et al. 2013. – Tonči Burić, Ivana Anterić, Marijeta Babin, Marica Milić, *Baba lokva, kasnosrednjovjekovno naselje* [katalog izložbe/exhibition catalogue], Split.
- JELOVINA, D., VRŠALOVIĆ, D., 1981. – Dušan Jelovina, Dasen Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na „Begovači“ u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., 11, Split, 55-136.
- MILOŠEVIĆ, A., 1998. – Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split.
- SIELSKI, S., 1941. – Stanko Sielski, Hamajlije, *Etnografska istraživanja i građa*, 3, Zagreb, 81-120.
- ŠIMEK, M., 2010. – Marina Šimek, „Kamena strela“ u srednjovjekovnoj utvrđi?, *Zbornik soboškega muzeja*, 15, Murska Sobota, 135-149.

Sl. 1. / FIG. 1.

Panoramski pogled na kuću s Baba lokve (K-1), pogled sa sjevera.

Northern panoramic view of the K-1 house on Baba lokva site.

Sl. 2a-b. / FIG. 2a-b.

Prapovijesna sjekira („strilni kamen“) s Baba lokve.

Prehistoric axe (strilni kamen) from Baba lokva site.

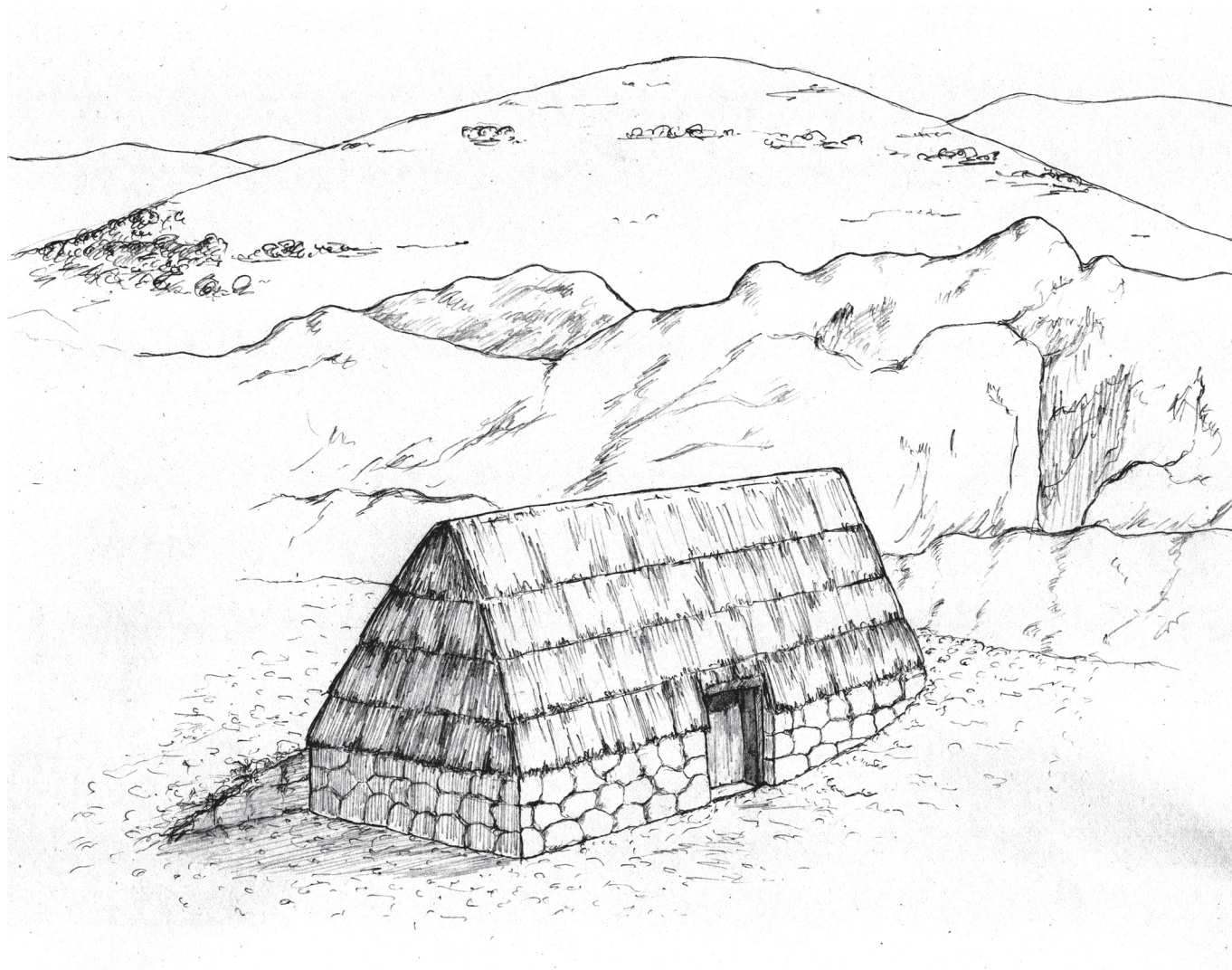
PLAN I. / PLAN I.

Tlocrt istraženog segmenta lokaliteta Baba lokva s označenim položajem nalaza kamene sjekire (izradio M. Palčok).

Plan of the explored segment of Baba lokva site, marking the spot where the stone axe was found (made by M. Palčok).

a)

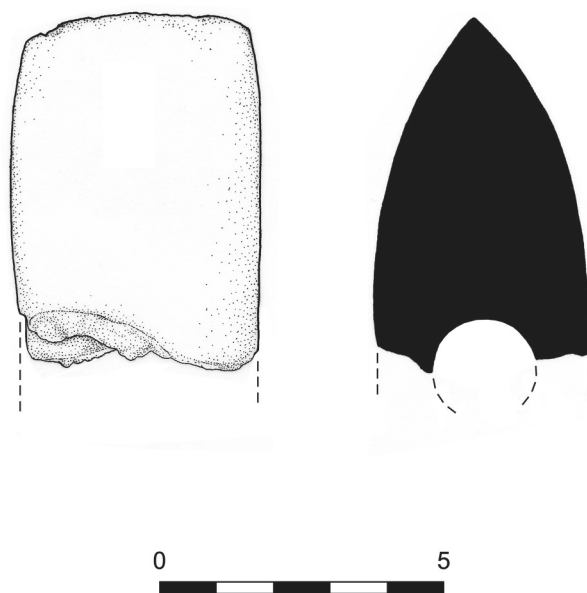

b)

CRTEŽ 1a-b. / DRAWING 1a-b.

K-1, tlocrt i rekonstrukcija (izradio M. Palčok).

K-1, plan and reconstruction (art by M. Palčok).

CRTEŽ 2. / DRAWING 2.

Prapovijesna sjekira („strilni kamen“) s Baba lokve (izradio D. Žanić).

Prehistoric axe (strilni kamen) from Baba lokva site (art by D. Žanić).